

KOORKAPELLEN IN DE VROEG-MODERNE TIJD IN HET BIJZONDER TE ROTTERDAM

DOOR H. DE KLER

Wanneer omstreeks het midden van de 15de eeuw het meerstemmig zingen in de grote kerken hier te lande gebruikelijk wordt, zijn het meestal de stadsbesturen die de organisatie van de daarvoor gewenste koorkapellen ter hand nemen. Zoals dat voor vele taakgebieden het geval was, stellen ze uit hun midden een subbestuur, de 'zeven getijdenmeesters' aan. Deze bewaken de inkomsten en uitgaven die nodig zijn voor allerlei kerkmuzikale activiteiten. Die lopen van misvieringen en staties in en om de kerk tot muziek bij processies en andere stedelijke evenementen. De dagelijks gezongen 'horeae cantionae' of 'zeven getijden', de litanieën van metten tot completen, zijn daarin richtinggevend. Deze worden sinds de late middeleeuwen steeds vaker meerstemmig gezongen.

Voor de Grote of Sint Laurenskerk te Rotterdam geldt dat in elk geval vanaf 1449, wanneer de schepenen vaststellen dat 'int selve jaer worden die seven getyden eerst begonnen te singen in de kercke alhier tot Rotterdam'. Wellicht koos de vroedschap ongeveer tegelijkertijd haar eerste getijdenmeesters. De vroegste berichten over het met de koorkultuur samenhangende orgelgebruik dateren voor de Maasstad van het rekeningjaar 1467-68, aangezien de kerkmeesters in dat jaar de, niet met name bekende, organist zeven wilhelmusschilden betalen voor zijn optreden '. . . in die hoechtiit van die transfiguracie Ghode' (Hemelvaartsdag). Het betrof hier, zoals elders in het zelfde tijdsbestek, kennelijk een extra attractie boven het reguliere orgelspel.

Het belang van de stad bij kerkmuziek komt indringend naar voren wanneer in de eerste helft van de 16de eeuw de inkomsten van de kerk sterk teruglopen. In 1536 en 1537 bij voorbeeld kregen de kerkmeesters van de stadsregering permissie hun renten, zilver en juwelen te verkopen 'tot reparatie van de getijden, soo dat bequaemelijkste geschien mach. . .'. Toen men ook daar het loon van zangers niet voldoende mee kon betalen, kregen die, in 1541, een gedeelte van hun loon rechtstreeks uit de stadskas. In het volgende decennium, waarin de opstand tegen Spanje nadert en de sociaal-economische problemen zich ophopen, worden ook mid-

delen ontleend aan opbrengsten uit huren en belastingen (resp. belastingvrijdom). Steden betaalden trouwens al veel vroeger musici en daar ligt de verklaring voor hun grote invloed. De Rotterdamse organist ontvangt reeds volgens de oudstbewaarde stadsrekening, die van 1426, een deel van zijn salaris van de plaatselijke overheid.

Het in hetzelfde tijdsbestek fungerende college van 'Memorieheren', bestaande uit geestelijken en ingesteld voor het beheer van de fondaties voor zielemissen ('hypotheken op de eeuwigheid', naar Fens), vormde wel zijn eigen 'gemeene priesters en choorgezellen der memorie', maar zal ook wel onder controle van de stadsregering hebben gestaan. Tenslotte waren ook de gildebroederschappen en ambachtsgilden gehouden te betalen voor muziek tijdens plechtigheden voor hun schutpatroon en de vele kerkelijke feestdagen. Zo is bekend dat het toenmalige transeptorgel in de 16de eeuw minstens medebekostigd werd door de Onze Lieve Vrouwebroederschap. Toen de financiële bijdragen van de gilden te Rotterdam blijkbaar uitbleven, greep het stadsbestuur in door 'die gildes (te) renoveren' teneinde de (jaar)messen 'weder doen singen soo die van ouds gesongen' werden (1551).

Het is niet geheel duidelijk, ook niet voor Rotterdam, of de getijdenmeesters steeds het opperbestuur over de uitvoering van de kerkmuziek aan zich hebben getrokken. Maar het is buiten kijf dat ze zich op dit gebied in het algemeen een sleutelpositie verwierven.

De koorkapellen van de grote stadskerken werden in hun vroegste periode (15de eeuw) gevormd uit muzikaal ontwikkelde priesters. Later zijn het vooral (semi-) professionele en amateur lekezangers. Naarmate meer belang aan goede polyfone muziek wordt gehecht en rijke kerken de beste zangers proberen te werven, stijgt hun positie. De regelmatige muziekbeoefening, waarbij ook het spelen van de organist, beiaardier en andere muzikanten gerekend moet worden, droeg bij tot het aanzien van de stad en diende tevens tot gedragsdisciplinering. De Hollandse kapellen bestaan na verloop van tijd meestal uit vier tot zes volwassen zangers en zes tot acht koralen (koorknapen). Daarboven benoemt men een zangmeester en soms een zangmeesteres. Deze schoolt de koralen en heeft de algemene zorg voor hun welzijn. De zangertjes wonen meestal bij hem thuis. Rotterdams zangmeester Joest Nachtegael(!) ontving wellicht daarom in de slechte jaren, althans in 1555, zijn salaris van de stad. De getijdenmeesters, zangmeester en zangers vormden met elkaar het zeven getijdencollege.

Tijdens hoogtijdagen en bijzondere gebeurtenissen liet men ook kinderen (jongens?) van de hoogste klassen van de latijnse school optreden. Te Rotterdam was (1555) rector Bonifaes van Noerden gehouden'. . met alder diligentie ende naerstigheid de kinderen, soo den armen als rijcken' niet alleen grammatica, latijn, lezen en schrijven te leren, maar ook '. . .heure gregoriaen ende anders'. Dat 'anders' kan zowel op andere uren (heures) dan de getijden wijzen, als op het instrueren van een discant (hogere stem tegen de cantus firmus). Tegenover het eveneens genoemde eenstemmig 'gregoriaen', destijds gewoonlijk met 'simpelsanck' aangeduid, stond het meerstemmig zingen in 'musycke'. De inschakeling van zowel rijke als arme kinderen is opmerkelijk, maar tamelijk algemeen; in Gouda bij voorbeeld was de relatie tussen de getijdenmeesters en de heilige geestmeesters (stadsarmencollege) statutair geregeld. Het laten optreden van schoolkinderen in deze aan muziek toch al zo rijke kerkdiensten, vormde soms een extra attractie en diende ook als reserve. In de Grote Kerk van Rotterdam werd het Mariafeest in de 'Homisse mit tgroete orgel ende scoelkinder' gevierd (gebruik van het hoofdorgel wijst vaak op iets feestelijks). Terwijl in Den Haag (St. Jacobskerk) de scholieren 'als tnoot is (de) votijf missen ende loven (..) (moesten) bewaeren met sanghe' (1572). In Rotterdam liet men de schoolkinderen trouwens gewoonlijk plaatsnemen op een sierlijke tribune onder het orgel in het zuidertransept. De combinatie scholierenzang en orgel was blijkbaar zeer in trek. Doordat ze ook (kerst)leysen en dergelijke zongen, wordt hun bijdrage wel gezien als een voorloper van de latere, ook de protestantse, gemeentezang.

De liturgieviering, in allerlei gedaanten vooral op het hoogkoor gehouden, groeide onderwijl uit tot een luisterrijk theater! De zangers konden, zolang ze tenminste niet en groupe rond een grote lesenaar met muziek verzameld waren, plaatsnemen in vaak kunstig gesneden koorbanken. Ook deze bevonden zich in het hoogkoor. In deze liturgieviering had ieder zijn eigen taak. Niet alleen de celebranten en zangers, maar ook de organist, de schoolmeester of rector met zijn leerlingen en eventueel nog enkele speellieden op strijk- en blaasinstrumenten. Zij allen hadden zich aan hun per contract aangegane verplichtingen te houden.

Organisten traden alternerend of samen met het koor op en vertolkten voor hun instrument bewerkte vocale composities. Voorts improviseerden ze op toepasselijke geestelijke en wereldlijke can-

tus firmi. Uit deze samenwerking tussen de vocale en instrumentaal/vocale muziekpraktijk ontstond in de Nederlanden in de 15de eeuw de alom bekende en veelgeprezen 'orgelmis'.

Zangcomposities waren gewoonlijk opgetekend in koorboeken waarin de onderscheiden stemmen afzonderlijk vermeld waren. De zangmeester (succentor. enz.) droeg persoonlijk de verantwoordelijkheid voor dit kostbare bezit. We kennen zeker één stad (Dordrecht) waar de zangmeester de koorboeken te zijnen huize in bewaring had. Op enkele uitzonderingen na, de bekendste zijn die van de Illustere Lieve Vrouwebroederschap te Den Bosch (St. Jan) en de Pieterskerk te Leiden, zijn deze verzamelingen na de alteratie verdwenen. Rotterdam vormt hierop helaas geen uitzondering.

De koorboeken bevatten zowel werken van de grote meesters (Dufay, Ockeghem, Obrecht, Desprez, Lassus, enz.) van de 'Nederlandse polyfonie', als die van plaatselijke zangmeesters, zangers en organisten. Zangmeesters en meer nog de zangers waren meestal maar korte tijd aan een kerk verbonden en reisden van hot naar her. Dat zal de verspreiding van de composities, die alle met de hand gekopieerd moesten worden, bevorderd hebben, maar was allerminst geschikt voor de ensemblevorming en evenwichtig optreden in de kerken en kapellen. Reden waarom hier en daar in de 16de eeuw arbeidsregelingen ontstaan tussen de getijdenmeesters van verschillende steden.

Wanneer in de jaren 1570 de reformatie in onze gewesten doorzet en de eredienst in de typisch Nederlandse 'grote kerken' in protestantse handen komt, verdwijnt de 'paapse mis' en daarmee het rijke koorleven letterlijk van het toneel. Zo werd in de Rotterdamse Laurenskerk de mis voor het laatst gecelebreerd op 12 november 1572. Alleen het orgelspel wordt op last en kosten van de stad gehandhaafd, zij het voornamelijk ter dagelijkse recreatie van de goegemeente en passanten, en ná, dus buiten de zondagse en door de weekse sermoen van de 'nieuwe religie'. Katholieken zijn dan voorlopig aangewezen op schuilkerken en zien zich genoodzaakt tot een 'fluisterend', zij het belangrijker muziekleven dan de meeste muziekhistorische handboeken doen vermoeden. Wat dat betreft zou Rotterdam met zijn formeel gereformeerde stadsorganist (1644-1650) maar katholieke (!) componist Jan Baptist Verrijt nog naam blijven maken. De zeven getijdenkapellen behoren dan definitief tot het verleden.

BELANGRIJKSTE GERAADPLEEGDE LITERATUUR:

J.H. Besselaar Jr., *Het orgel in de Grootte Kerk te Rotterdam*. Rotterdam 1932.

A.H.L. Hensen, Het Rooms-Katholieke Rotterdam, in: *Rotterdam in den loop der eeuwen* dl. II. Rotterdam 1906, 1-128.

C. Lingbeek-Schalekamp, *Overheid en muziek in Holland tot 1672*. Rotterdam 1984.

H.C.H. Moquette, *Inventaris van het Archief van de kerkmeesters*. Rotterdam 1924.

F. Noske, *Music Bridging Divided Religions*. Wilhelmshaven 1988.

M.A. Vente, *Utrechtse orgelhistorische verkenningen*. Utrecht 1989.